

Bútorművészet Magyarországon 1800–1850

Szerkesztette ROSTÁS Péter. Budapesti Történeti Múzeum, 2012. 188 oldal színes képekkel

2011 decembere és 2012 májusa között a Budapesti Történeti Múzeum „Empire és biedermeier bútorművészet Magyarországon” címmel nagyszabású kiállítással jelentkezett. A nálunk (sajnos) ritkán reflektorfénybe kerülő műfaj színvonalas bemutatója volt ez, amelyet sok év előkészítő munka – kutatás, szervezés, restaurálás – előzött meg. A kiállításához megjelent egy azzal azonos című kísérő füzet, amely tartalmaz magyarázó szövegeivel és színes képeivel méltó társa volt az eseménynek. Azonban ez nem tartalmazta a műtárgyjegyzéket. A most tárgyalandó kötet pótolja a hiányt: a második fele szabályos, illusztrált katalógus, míg az első fele egy új tanulmánykötetrész. Vagyis végeredményben a kísérőfüzet és a most bemutatandó kötet együttesen fedi le a kiállítást – kicsit szokatlan, de végül is örömteli megoldás, hiszen két, a maga nemében hasznos és igényes munka született.

Feltűnő és sokatmondó a két szóban forgó kiadvány eltérő címe. Az egyik a nagyobb közönség számára könnyebben értelmezhető és vonzóbb „empire” és „biedermeier” megjelöléseket tartalmazza, a másik a szikárabb és semlegesebb „1800–1850” évszámokat. Az utóbbi címválasztás jól jelzi a témával kapcsolatos, de a magyar művészettörténet-írásban általában is gyakran visszatérő dilemmát: a terminológia és a periodizáció kérdését. A stílusokra való utalást mellőző, évszámokkal kijelölt intervallum vizsgálata nagyobb mozgásteret ad a szerző-szerkesztőnek. Lehetővé teszi, hogy a korszakot prekonceptió és megkötöttség nélkül vizsgálja, és olyan jelenségekre is kitérjen, amelyek egyébként nem lennének az „empire”, illetve „biedermeier” fogalma alá hozhatók. Ennek szellemében Rostás Péter számos új megközelítést ad, amelyek árnyalják és gazdagítják is, módosítják is az eddigi ismereteket és összképet.

Bár Rostás volt a kiállítás rendezője és a szóban forgó kötet főtanulmányának szerzője, a könyvben két további szerző is képviselteti magát, és pedig Szabolcsi Hedvig és Radnóti Klára. Szabolcsi Hedvig a korszak és a műfaj egyik legavatottabb ismerője, aki a témával immár mintegy 60 éve foglalkozik. Tanulmánya a kiállítás megnyitóbeszédének bővített változata. Írásában gondosan felfejti a biedermeier nemzetközi fogalmának és recepciójának történetét, a kutatás fázisait. Megmutatja, hogyan lesz egy bécsi, müncheni, közép-európai jelenségből egyetemes érdekeltségű téma, hogyan illeszkedik ebbe a képbe Magyarország, és milyen fázisokon keresztül foglalja el helyét a biedermeier az 1800–1850-es évekre a művészettörténet-írásban. Konklúziója egy fontos gondolat, miszerint minden fogalom értelmezése konszenzuson alapul. Tudományunkban nincsenek abszolút szabályok és képletek, tudósok generációja csiszolja-formálja az ideákat, amíg azok nyugvópontra nem jutnak – vagy éppen az újabb adatok, újabb megközelítések meg nem nyitják más interpretációs lehetőségek felé az utat. Egyébként éppen kötetünk vezértanulmánya tesz ilyen irányban nem is sikertelen kísérletet.

Szabolcsi Hedvig, a korszak nagy kutatója és ismerője mellé még egy név kívánczik, a 2013-ban elhunyt Zlinszky Máriaé, a Vogel Sebestyén-féle bútorgyár monográ-

fusái. Ebben a kötetben ő nem volt szerző, de munkássága nélkül nehéz elképzelni a korszak bútortörténetének kutatását. A két, immár klasszikusnak tekinthető kutató nyomdokain haladt tovább Rostás témája feldolgozásában és továbbfejlesztésében.

Mint említettük, a kötet gerincét Rostás Péter terjedelmes tanulmánya képezi. A téma-választás – mint ahogy a kiállításé is – a kívülálló számára nem evidens. A biedermeier, az empire, a klasszicizmus nem divatos téma. Kevésbé látványos korszak, emlékei a finom hatásokra, a nőánszokra épülnek. Forrásaiban és műtárgyaiban is viszonylag nehezen megragadható fél évszázad, ahol a kutatónak sok munkával viszonylag kevés kerül ki a keze alól. Olybá is tűnhetett, hogy a kutatása lényegében már le is zárult, újdonságra már kevésbé lehet számítani. Sokkal inkább szem előtt van a historizmus és a századforduló, amely látványosabb, vizuálisan izgalmasabb alkotásokat produkált, és sokkal bővebbek a rájuk vonatkozó források is. Szerzőnk egyébként ebben a korszakban szintén járatos és sokat publikált: 2010-ben megvédett PhD-disszertációja, majd a nyomában megjelent könyv Friedrich Otto Schmidt lakberendező munkásságáról szól, amely kitűnő és új perspektívákat nyújtó munka. Ilyenkor úgy vélhető, hogy a logika és a kényelmi szempontok mentén haladva a kutató tovább halad az úton a századforduló színes világának feltárásában. Rostás Péter ez alkalommal mégis másik témát választott, a kihívás egy lezártnak tűnő korszak újbóli górcső alá vételére kellő motivációnak bizonyult.

A most tárgyalt munkában a szerző újból előveszi a kérdést: mi is az a biedermeier, melyek a specifikumai, hogyan viszonyul a korszak magyar művészetéről kialakult képbe, milyen vetületekben vizsgálható, és annak mi lehet az eredménye. Megállapítása szerint a biedermeier sem nem bécsi, sem nem magyar, hanem regionális jelenség. Tág értelemben közép-európai és azon túli, elsősorban a német nyelvterület és kultúra sajátja, amelyben az azzal érintkező – elsősorban a francia és az angol – kultúrák hatása és előképei is szerepet játszottak.

A nagy és általános fogalomban a szerző igyekszik szétszálazni a biedermeier eredetét, terjedésének módját. Szó kerül a stílusjegyekről, a különböző tendenciákkal való együttéléséről. Különösen meggyőző és szemléletes, ahogy a rajzoktatás és a rajziskolák szerepéről, a vándorlásról, a divatlapok megjelenéséről és izlésformáló erejéről esik szó, amit számos tervlap közlése tesz szemléletessé.

Egy másik kérdés nem kevésbé komplex: ki a gyártó, ki az, aki csak kereskedő, ki az, aki mind a kettő, ki hozza létre és ki az, aki csak módosítja a formákat. A tanulmányban olyan szervezetekről esik szó, mint a céhes társulás, a compánia, a magazinum, a manufaktúra. Egy másik vetülete a problematikának a pesti, illetve magyar iparosok megjelenése, működése, különös tekintettel arra a versenyre, amelyet a bécsi iparossággal kénytelen folytatni. Ebben az összefüggésben a vásárok működésének fontosságát is hangsúlyozza a szerző. Az első időben egy bécsi asztalos és kereskedő, Josef Danhauser a főszereplő, akivel nehéz felvenni a versenyt. Danhausernek Pesten is van lerakata, a Kremnitzer-házban; itteni működése azt jelzi, hogy Pesten is van már kereslet, létrejött egy tehetősebb és igényesebb polgárság, amely bútorokat vásárol és használ. A jelenség Magyarországon lényegében 1800-tól létezik, ezért is ez a tárgyalt kötet indulópontja. Bár elsősorban a polgári kultúrára összpontosít, a szerző figyel az arisztokratákra is; ők még zömében Bécs felé orientálódnak, de van, aki már Pestről rendel. Végeredményben az arisztokraták kultúrája válik a polgárság kezén közkinccsé, az általuk preferált bútor tömegesebb árucikké. Rostás a fenti, alapvető folyamatokat az utóbbi évtizedek számos kutatási eredményével támasztja alá.

Az említett Danhauser minden igényt kielégít, mindent szállít, „házberendező”, kicsit a későbbi lakberendezők elődje – nehéz is szétválasztani a saját gyártmányt és a kereskedés tárgyát. Szinte mindent gyárt és szállít, amire a lakásban szükség lehet, a bútorokon túl egyéb

berendezési tárgyakat is. Apró adalékként megemlíthetjük, hogy a távoli, Arad megyei Soborsinba, báró Forray András kastélyába 1815-ben gipsz szoborfigurát is szállít, ami a földrajzi távolság és a műfaj miatt is érdekes. Ilyen viszonyok között emelkedett ki és maradt talpon két pesti mester, illetve műhely, Vogel Sebestyéné és Steindl Ferencé. Vogelnek – mint ahogy szó esett róla – már van monográfiája. Steindl Ferencnek még nincs, ám épp ebben a kötetben az egyes munkái bemutatása és elemzése révén szemléletesen felrajzolódik profilja mint mesteremberé, mint művészé és mint vállalkozóé, melyek – akárcsak Danhausernél – alig szétválasztható kategóriák.

Rostás munkájának másik fő vonulata a stílus kérdésének vizsgálata. Milyen mértékig érvényesül a biedermeier egyszerűsége törekvő tendenciája, mikor és hogyan jelentkeznek más stílusjelenségek? A szerző kifejti, hogy a tónust természetesen a biedermeier adja meg, de kimutatja, hogy mellette a tiszta klasszicizmus és a gótizálás – az építészeti korai gótizálás bútor-történeti megfelelője – mint a korszak ízlésének integráns része is jelen van. 1840 után feltűnik a (neo)reneszánsz és a (neo)rokokó; egy helyen ki is mondatik, hogy ekkor már valójában stíluspluralizmusról beszélhetünk. Ebben a sokszínűségben maga a biedermeier még egészen 1860-ig tovább él. A tanulmány egyik nagy tanulsága és újdonsága a párhuzamos stílustendenciák ilyen markáns és egyértelmű kimutatása, a megfelelő értékükön történő exponálása. Valójában ez az oka, hogy a kötet címében nem a biedermeier szó, hanem évszámok szerepelnek. Ugyanakkor az imént mondottak ismeretében óhatatlanul felmerül a kérdés: a kötet záró évszáma miért éppen 1850? Ha a biedermeier 1840-ig számít uralkodó főáramlatnak, illetve egyáltalán mint jelenség 1860-ig létezik, vajon nem lehetett volna ezek egyikét megtenni záró esztendőnek? Feltételezhető, hogy épp az 1840 és 1860 közötti kompromisszumként esett a választás 1850-re.

A bútor kultúrában jelentkező 1840 körüli váltás erős párhuzamot mutat az építészettel. Az első romantikus – és ezáltal stílusváltó – épületek az 1840-es évekből datálódhatnak: az oroszvári és a nagyugróci kastély, az első pesti bérházak, mint a Borsody-ház és a Pekáry-ház. Ezek nyomán lett 1840 a magyar építészettörténet-írásban bevett korszakhatár. Nem mellesleg az említett két kastély gótizáló bútorzatából maradtak is fenn darabok, hiteles fénykép-ábrázolások is – ezek említését, reprodukálását örömmel fogadta volna a korszakkal foglalkozó építészettörténész.

A stílusvonulatok mellett Rostás Péter figyelemmel fordul tanulmányában a különféle technikák felé. Ilyen a luxus kategóriájába eső furnérozás, intarzia, a réz- és bronzveret, illetve a fentieket imitáló pácolás és a szurrogátumok. Az utóbbi, olcsó megoldások a magasabb igények és a szerényebb lehetőségek konfliktusából származnak, de még ez is nagy előrelépés, hiszen 1800 előtt az arisztokrata és nemesi körökön kívül a rusztikus bútor dívik virágfestéssel – vagy másik, kedves szóval, „virágozás”-sal –, ami lényegében a népi bútorokhoz tette hasonlatossá a megfelelő darabokat. A váltás a polgári ízlés létrejöttével, egyáltalán a polgárrá válással függ össze, ami általában is Rostás vizsgálódásainak sarokpontját, illetve tanulmányának kiinduló dátumát képezi.

A számos irányból történő megközelítés – amely magában foglalja a stílus, a nemzetközi kapcsolatok, a társadalmi közeg, a technika vizsgálatát – teszi a tárgyalt munkát tudományosan hitelessé, mondhatni izgalmassá. Ugyanakkor a bútor-történésznek nincs könnyű dolga, nemcsak azért, mert értelemszerűen vizsgálatának tárgya mobil, hanem mert a pusztulás-pusztítás esélye itt sokkal nagyobb volt, mint más műfajok emlékeinél, és a fennmaradt daraboknál is gyakran nehéz a proveniencia kérdését megnyugtatóan tisztázni. Jól ismert Magyarországon a „kastélyors” fogalma, de még ennél is mostohább a „bútorsors”. Érdemes ez ügyben tanulságként felidézni egy kastélyt és berendezését, amely a biedermeier korai kutatásában, fel-

fedezésében fontos szerepet játszott. Joseph Folnesics *Innenräume und Hausrat der Empire- und Biedermeier-Zeit in Österreich-Ungarn* (Bécs, 1903) című, képekkel dúsan illusztrált, úttörő és alapvető munkája számos képet tartalmaz különféle bútorokról, melyeket akkor a perkáta Győry-kastélyban őriztek. Az őrzési helyet tekintve a kötet innen szerepelteti a legtöbb darabot, amelyeket a Győry-család két generációja gyűjtött össze. Az egyébként figyelemre méltó klasszicista kastély a Fejér megyei településen a mai napig viszonylag jó állapotban létezik, könyvtárnak használják, eredeti bútoraitól azonban már megfosztatott.

Érthető módon Rostás Péter kiemeli a proveniencia problémáját, amely fogas, nemegyszer megoldhatatlan kérdés. Jól érzékelteti, milyen komoly feladat az emlékek pusztá összegyűjtése és azonosítása. Mindenképpen javára kell írni, hogy a kiállításához nem a könnyű utat választotta, és nem csak a Kiscelli Múzeum és az Iparművészeti Múzeum könnyen elérhető és mobilizálható bútoranyagából válogatott. Került ide anyag a Petőfi Irodalmi Múzeumból, a Magyar Nemzeti Múzeumból, illetve vidékről a pécsi Janus Pannonius Múzeumból, a székesfehérvári Szent István Király Múzeumból, a győri Czuczor Gergely Múzeumból, a tápiószelei Blaskovics-kúriából, sőt külföldről is, például a gráci Joanneumból, a bécsi Bundesmobilienvverwaltungból, vagy egy heidelbergi magángyűjteményből. A kötetben szép számmal szerepelnek egyházi épületek bútorai, berendezési tárgyai is, így a debreceni református Nagytemplom, a pesti Belvárosi plébániatemplom, a kiskundorozsmai és a kisteleki templom egyes darabjai. Fontos, hogy ezek – bár természetesen más műfajt képviselnek, mint a polgári lakások berendezési tárgyai – jellemzően in situ maradtak meg, jól illusztrálva a más területen is jól megragadható ténytet, hogy a templomépületek Magyarországon az anyagi kultúra legjobb kontinuuus megőrzői. Ilyen szempontból melléjük sorolhatók a püspöki és érseki paloták, ahonnan szintén szerepelnek egyes darabok, ha nem is szorosan véve in situ, de legalább hiteles környezetből. Az egyházi épületek mellé tehetjük a patikaberendezéseket is, amelyek mint bútorművészeti együttesek ugyancsak a folyamatosság megőrzői. Ha a kiállítás nem is lehetett ennyi forrásból ilyen sokféle (részben beépített) bútort egymás mellé helyezni, a tanulmánykötetben virtuálisan egymás mellé kerülhettek.

A megvalósult bútorokhoz hasonló súlyt képviselnek a kötetben a tervrajzok, az idea megszületésének elsődleges dokumentumai. Itt a szerző megint csak sok forrásból táplálkozott, mintegy tíz – többségében vidéki, illetve egy bécsi – archívumból gyűjtve össze anyagát. Így kerülhettek egymás mellé történeti adatok, rajzi források és bútorok, imponálóan teljes és komplex összképet alkotva. Ami hiányzik, és amire a szerző eleve nem is vállalkozott, az az enteriőrök feltárása és együttes kezelése. A kortárs magyar enteriőrábrázolások száma elenyésző, talán az is bécsi, amelyik a kötetben szerepel. Más országokban, más kultúrákban hasonló ábrázolások nagy számban készültek és maradtak fenn, ahogy erről Szabolcsi Hedvig az első tanulmányban behatóbban értekezik. Lehet, hogy az egykorú leltárak, hagyatéki iratok elemzése segítene valamit a hiányon; ilyeneket már ismerünk, de a jelek szerint még nem eleget. Mindenesetre ez egy lehetséges kutatási irány a további évek munkájában.

A kötet harmadik, viszonylag rövidebb tanulmánya a zongorakészítésről és a zenekultúráról Radnóti Klára munkája. A témát két szál kapcsolja a bútorművészethez, egy direkt és egy indirekt szál. A direkt maga a zongora, a korszak fő zeneszerszáma, amely önmagában is jeles bútor darab. Díszítése, formája az enteriőrt gazdagítja. A tanulmányból jól érzékelhető az a folyamat, amelynek során különféle technikai megoldások és trükkök jóvoltából a terjedelmes zeneszerszám beilleszkedik a polgári lakás szerényebb méreteibe; számos példán keresztül láthatjuk, hogyan jöttek létre a mérettakarékos, ám egyúttal szellemes asztal-, zsiráf vagy piramis formájú zongorák. Az indirekt szál, amely a zenekultúrát a bútor kultúrához kapcsolja, általános jellegű. Egyrészt a gyártás, a kereskedelem, a céhes keretek hasonlósága, Bécs és Pest szere-

pe a magyar otthonok zongorával való ellátásában. Másrészt az az analóg folyamat, amelyben egy magas művészeti ág – jelen esetben a zene, a zongorajáték – az arisztokrata-nemesi kereteken túllépve a polgári kultúra részévé válik. Élvezetes olvasmány a kultúrtörténeti rész is, amely kitér a nyelvészeti aspektusokra (a zongora nevének kialakulása) és a szorosán vett technikaténeti kérdésekre. Összességében telitalálat volt e tanulmány szerepeltetése a kötetben, ami jól példázza, hogyan tudják a rokon tudományágak egymást segíteni, egymást megerősíteni, hogy ezáltal a korszakról teljesebb, többdimenziós képet kaphassunk. Akárcsak a vezértanulmányban, itt is sok forrásból gyűlttek össze a szétszóródott darabok és azok illusztrációi – a legimponálóbb talán egy Vogel Sebestyén által gyártott fortepiano, amely a washingtoni Smithsonian Institution egyik gyűjteményéből került elő.

Nem lehet szó nélkül hagyni a kötet szép küllemét. Itt természetesen nem csak az igényes és kifogástalan műtárgyfotókról és a – dicséretes módon hasonló súlyt képviselő – tervfotókról, nem pusztán a jó minőségű, gyakran kifutóként szerepeltetett és kivétel nélkül színes képekről, a kellemes olvasást biztosító tipográfiáról van szó. Az, hogy ez a kötet ilyen formában létrejöhessen, a műtárgy-restaurátorok sokéves erőfeszítésének, a kiállításszervezők gondos munkájának és a szerzők szakértelmének is az eredménye. Ilyen értelemben egy komoly kollektív teljesítményt méltányolhatunk.

Sisa József